

מלחמת המוחות

ראשיתה של התעמולה המודרנית

שיטות התעמולה שהופעלו במלחמת העולם הראשונה ממשיכות להיות מרכיב חשוב במלחמת התקשורת של המאה ה-21. בחינת שיטות אלה יכולה להעניק כלים להתמודדות עם לוחמת מידע עוינת

כרזת תעמולת גיוס בריטית | אחד המאפיינים המרכזיים של מלחמת העולם הראשונה היה הגיוס רחב ההיקף לצבא

ד"ר יחיאל לירון
מומחה להיסטוריה של התעמולה והלוחמה הפסיכולוגית. מרצה באוניברסיטת חיפה

חיילים בריטים חובשים מסכות גז במלחמת החפירות | התעמולה הבריטית ניצלה את התנהגותו האלימה של הצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה כדי להציג את אכזריותם של הגרמנים

עם פרוץ המלחמה פלשה גרמניה לבלגיה ולצרפת.⁹ במהלך הפלישה ביצע הצבא הגרמני מעשי זוועה באוכלוסייה האזרחית. התעמולה הבריטית ניצלה את התנהגותו האלימה של הצבא הגרמני כדי להציג את אכזריותם של הגרמנים. הגרמנים ניסו להתמודד מול מתקפת התעמולה הבריטית אך ללא הועיל. הססמה: "Bleeding little Belgium", התקבעה כססמת קרב נגד גרמניה.¹⁰ עם ראשית תנועת הכלים על לוח המשחק נתפסו הגרמנים כ"גולילית" הענק אל מול בלגיה "הקטנה" וחסרת הישע. הקרב בין הבריטים לגרמנים על "ליבם ומוחם" של האמריקנים היה מסובך, משום שלא היה פשוט לשכנע מדינה לצאת ולהילחם לטובת מדינה אחרת. לבריטים היה יתרון ברור בהשפעה בקרב על דעת הקהל האמריקנית בשל השפה המשותפת והמסורת. עם זאת, הייתה זו משימה לא קלה לגרום לאמריקנים להילחם לצד בריטניה.¹¹ מורכבות המצב חייב פעולה עדינה וערמומית. הגרמנים שגו בכך שלא פעלו בעדינות הנדרשת, והפעילו תעמולה מסיבית אל מול קהל היעד האמריקני. עיקר הפנייה הגרמנית נעשתה באמצעות הגרמנים הרבים שחיו בארצות הברית. מהגרים גרמנים אלה שימשו שם שגרירים של האינטרס הגרמני. הפעילות הגרמנית יצרה התנגדות מצד החברה האמריקנית, מכיוון שעוררה שאלות הנוגעות לנאמנותם של הגרמנים תושבי אמריקה. לעומת זאת, למדו הבריטים מטעויותיהם של הגרמנים, ופעלו בצורה מעודנת

יוגוסלביה, צ'כוסלובקיה, פולין, פינלנד וליטא.⁶ אולם צמיחתן של המדינות החדשות יצרה את זרעי המריבה שהובילו למלחמת העולם השנייה. במלחמת העולם הראשונה הופעלו אמצעים חדשים, תוצרי המהפכה המדעית-תעשייתית: נעשה שימוש בגזים קטלניים, בהפצצות אוויריות, במכוונות ירייה, בארטילריה משופרת ובטנקים.⁷ בנוסף לכל אלה, הייתה זו מלחמת תעמולה שהיקפה היה חסר תקדים. במהלך המלחמה ניסו הכוחות הלוחמים לבצע מניפולציות אדירות ממדים בניסיון לשנות את עמדת קהלי היעד (מדינות ידידות, מדינות ניטרליות ומדינות אויב) בנושאים משמעותיים. מלחמת העולם הראשונה הייתה אירוע משמעותי שהשפיע על גיבושה של דעת הקהל העולמית. אזרחי העולם עקבו אחר מהלכי המלחמה באמצעות העיתון, שהיה אמצעי התקשורת העיקרי באותה עת. לתקשורת היה תפקיד מרכזי בהכרעתה של המלחמה. התקשורת האמריקנית נוצלה כזירת התגוששות בין מסרי התעמולה של גרמניה ובריטניה כדי לזכות "בליבם ובמוחם" של האמריקנים הניטרלים.

בין הבעיות המרכזיות שאפיינו את פעולת התעמולה הגרמנית הייתה חוסר הבנתם של מנהיגי הצבא את יכולותיה של התעמולה

מלחמת העולם הראשונה תרמה להתפתחות התעמולה גם מפני שהייתה זו מלחמה טוטלית.⁸ אם בעבר התקיימה הפרדה ברורה בין חזית לעורף, המלחמה הטוטלית ביטלה את ההפרדה הזו ויצרה חזית אחת ארוכה הנמתחת משדה הקרב ועד המפעל בעיר. אחד המאפיינים המרכזיים של המלחמה הטוטלית היה הגיוס רחב ההיקף לצבא. גברים צעירים נאלצו לנטוש את עבודותיהם ולהצטרף למלחמה. את מקומם של הגברים תפסו נשים שהחלו להשתלב במסגרות חדשות. ניתן לומר כי המלחמה הטוטלית הפכה את האומה כולה לשותפה במאמץ המלחמתי, ובכך הפכה גם היא מטרה לתקיפת היריב. שאיפתו של היריב במלחמה הטוטלית היא לפגוע "באדם העומד מאחורי האדם האוחז ברובה" מתוך הבנה כי פגיעה ביכולת הייצור תפגע גם ביכולת הלחימה של המדינה. לכן בסיועה של התעמולה נקראו האזרחים להתגייס, להגביר את קצב העבודה ולחסוך במשאבים חשובים, בכסף ובמזון. מלחמת העולם הראשונה החלה עם הכרזת המלחמה של אוסטריה על סרביה, חודש לאחר רצח יורש העצר האוסטרו-הונגרי (אוגוסט 1914).

המושג תעמולה אמנם התקבע בתודעת הציבור כניסיון זדוני לשטיפת מוח לאחר מלחמת העולם הראשונה, אולם למעשה כבר במהלכה התגבשו המרכיבים העיקריים של התעמולה המודרנית.¹ במלחמה זו עוצבו האמצעים להפצת מסרי התעמולה, והוצגו הטכניקות העיקריות בתחום זה. שיטות התעמולה שפעלו בראשית המאה ה-20 ממשיכות להיות נדבך חשוב במלחמת התקשורת של המאה ה-21, ומשום כך רצוי להעמיק ולבחון שיטות אלה. מטרתו של המאמר הנוכחי היא להדגים טכניקות תעמולה ולתרום לפיתוח ההמשגה הקשורה לעולם לוחמת המידע. ההתייחסות לתחום זה בכלים "מדעיים" יכולה גם להעניק כלים להתמודדות מוצלחת עם מסרי תעמולה עוינים. מראשית ההיסטוריה הדגישו הוגים מתחום הלוחמה את חשיבות היכולת להשפיע על מרכיבים חיוניים בלחימת היריב כגון מורל ורוח קרב. הוגים אלה הבינו כי עוצמת הכוחות הלוחמים נמדדת לא רק על-פי מספר הלוחמים וכמות אמצעי הלחימה, אלא גם על-פי כושר העמידה הנפשי - היכולת לצאת לקרב ולשמור על איתנות עד הניצחון.² כך למשל, תעמולה ולוחמה פסיכולוגית היו מרכיבי יסוד באסטרטגיית השלטון של האימפריה הרומית. הרומים הפיצו מסרי תעמולה על גבי מטבעות, וניצלו את פועלם של היסטוריונים להגברת ההרתעה הרומית.³

המושג propaganda הוא אחד המושגים המורכבים ביותר בעולם התקשורת, ונלוות אליו קונוטציות שליליות מראשית דרכו במאה ה-17. מקורו של המושג הלטיני הוא propagare, שמשמעותו - דברים שיש להפיץ. בשנת 1622 ייסד האפיפיור גרגוריוס ה-15 את המשרד להפצת האמונה. מטרת המשרד הייתה הפצה מיסיונרית של הנצרות הקתולית. מכאן ואילך הפך מושג זה לטעון בקרב הנוצרים הפרוטסטנטים, יריבי הקתולים, ומלחמות הדת בין הקתולים לפרוטסטנטים חיזקו את היחס השלילי למושג זה. כל צד הפיץ מוצרי תעמולה - כרוזים, כרזות וקריסטורות - שהציגו את אכזריותו של היריב. ראוי לציין כי בעת ההתנגשות הדתית הגדולה נעזרו שני הצדדים במרכיב חדש - המצאת הדפוס.⁴ השימוש בתעמולה לצורך המאבק הגיע לשיאו במלחמת שלושים השנים (1618 - 1648). מלחמה זו התנהלה ברובה על אדמת גרמניה, והייתה העימות הצבאי הראשון שבו נעשה שימוש בתעמולה בהיקף נרחב.

מלחמת העולם הראשונה היא אירוע מכונן בתולדות האנושות, ויש לו השלכות מרחיקות לכת.⁵ המלחמה שהחלה ב-1914 הובילה לשינוי מהותי במבנה של ארבע אימפריות ותיקות: רוסיה, גרמניה, אוסטרו-הונגריה והאימפריה העות'מאנית. נפילתן של אימפריות אלה הייתה רגע לידתן של מדינות כגון

בקרב האמריקנים הניטרלים.

בין הבעיות המרכזיות שאפיינו את פעולת התעמולה הגרמנית הייתה חוסר הבנתם של מנהיגי הצבא את יכולותיה של התעמולה. מצב המלחמה חיזק את שליטתו של הצבא בגופי המדינה. בין היתר היה הצבא אחראי במידה רבה לנושא דעת הקהל. מכיוון שהנושא לא היה בראש סדר העדיפויות של מנהיגי הצבא, הייתה הפנייה להמונים מלווה בטעויות רבות. כתוצאה מכך נוצר קיטוב בין החזית לעורף. הנהגת גרמניה שגתה כשלא התחשבה בדעת הקהל, ולא אפשרה תיאום בין העם להנהגה. ראשי הצבא התעלמו מהציבור בודיעין, ולא הבינו כי ניתן להשתמש בתעמולה ככלי מאחד. בעיה נוספת שאפיינה את תפיסת התעמולה של גרמניה הייתה ההירות הגרמנית. גרמניה הייתה כה בטוחה בצדקת דרכה, עד שלא הרגישה צורך מיוחד להסביר לדעת הקהל העולמי את הצד שלה במערכה.¹²

אחד המקורות החשובים להערכת הצלחתה של התעמולה הבריטית בקרב קהל היעד הגרמני מתבסס על זיכרונותיו של היטלר בספרו "מיין קמפף". בספר זה שיבח היטלר את יכולת התעמולה של בריטניה ותיאר את תרומתה למאמץ המלחמתי. היטלר תיאר את התעמולה הבריטית כ"סופה רועמת", שהצלחה להכתיב לחיילים הגרמנים כיצד לחשוב. "בייין קמפף" הקדיש היטלר שני פרקים לתעמולה, ובהם תיאר את חזונו בתחום זה.¹³ היטלר הציג את הדברים כפי שהתקיימו בגרמניה בין מלחמות העולם: גרמנים רבים תיארו בהתפעלות את תעמולת הבריטים, והשתמשו בה כתירוץ לכישלונם.

התפתחות האמצעים להעברת מסרי התעמולה

מלחמת התעמולה החלה מיד עם ראשית המלחמה. הגרמנים היו הראשונים שהטילו כרוזים ממטוסים בסוף 1914. בתגובה רתמו הבריטים יחידות מודיעין מיוחדות ובעיקר את שירותי MI7 למשימה. מ-1915 התנהלה "מלחמת נייר" של ממש בין חילות האוויר הגרמני והבריטי. הכרוזים הציגו "חדשות", מפות עם מסלולי "בריחה הביתה", תיאור מצבם הטוב של שבויי מלחמה וכדומה. באחד המבצעים הטילו הבריטים על צבא גרמניה תפריטים של מסעדות בלונדון, כדי לייאש את הגרמנים שהיו נתונים תחת מצור ימי כבד וחשו מחסור במוצרי מזון. הבריטים השתמשו ברמקולים במלחמת השוחות כדי להעביר מסרים של ייאוש, ושלחו כרוזים בתוך בקבוקים דרך נהר הריין.¹⁴

מלחמת העולם הראשונה שימשה זרז להתפתחות של אמצעי תקשורת המונים, בעיקר הכרוזים. המדינות הלוחמות השתמשו בכרוזים (ובסמלים ובסממאות שהיו בהן) כדי להשפיע על דעת הקהל ועל מעשיהם של האזרחים. מלחמת העולם הראשונה הציגה את נקודת השיא בתולדות

האנושות בגיוסו של תחום הציור למאמץ המלחמתי. המלחמה גרמה לשיתוף פעולה רב בין אמנים וציירים לבין אנשי פרסום. הכרוזים כונו "הנשק שעל הקיר". ההתייחסות אל הכרוזים הייתה כאל "קרב על המוחות", זאת בצד הקרבות הפיזיים שנערכו בשוחות. במלחמה זו התגלו הכרוזים כאמצעי מיטבי להעברת מסרי תעמולה.

באותה עת היו הכרוזים זולות להפקה, קלות להפצה ומקובלות על הציבור כאמצעי תקשורת. הכרוזים שהופיעו במלחמה היו למעשה שיפור של הכרוזים מעולם הפרסום שקדמו למלחמה. הכרוזים שימשו אמצעי תומך למסרי התעמולה שהוצגו לקבוצות גדולות, כגון הפנייה לכלל הציבור למטרת רכישת אגרות מלחמה. כמו כן שימשו הכרוזים לפנייה מצומצמת לקבוצות יעד קטנות כגון: עקרות בית, חקלאים ופועלי תעשייה. כרוז מלחמה טובה הייתה זו שהעבירה מסר בצורה ברורה בלא שהשאירה מקום לפרשנות רבה. מטרת הכרוז

במלחמת העולם הראשונה נשברו שיאי תעמולת הזוועה בצורה חסרת תקדים

הייתה להכתיב קו מחשבה ולא ליצור דיאלוג. במלחמת העולם הראשונה התגבשו לראשונה האמצעים להעברת מסרי התעמולה המקובלים כיום: הטלה ממטוס, פיזור באמצעות פגזי ארטילרי ושימוש בכדורים פורחים. בימי הביניים הועברו מסרי תעמולה, כגון כרוזים, בחץ וקשת. במהלך מלחמת העצמאות האמריקנית המשיכו להשתמש בירי חיצים כדי להעביר כרוזים. בשנת 1806 הפריחו ימאים בריטים עפיפונים עם מסרי תעמולה לחופי צרפת. השימוש באמצעי טיס לצורך הפצת תעמולה התפתח בסמוך למלחמת העולם הראשונה. הטלת כרוזים ממטוסים הייתה משימה מסוכנת ותובענית. משימה זו דרשה הפניית זמן ומשאבים שסיכנו את חיי הטייסים שלא ששו לבצע אותה. כדי לשמור על שלומם של הטייסים פיתחו הבריטים אמצעי חדש להפצת כרוזים: כדור פורח. כדורים אלה הוטסו מעבר לקווי האויב ללא נוכחות אדם והתפוצצו במקומות המיועדים להטלת הכרוזים. בנוסף, במלחמת העולם הראשונה נעשה שימוש לראשונה בפגזי מרגמה להעברת כרוזים.

טכניקות תעמולה

את לקחי מלחמת התעמולה של מלחמת העולם הראשונה הציג חלוץ חקר התעמולה הרולד לסוול ב-1927. ספרו של לסוול *Propaganda Technique in World War I*, התבסס על ניתוח חומרי תעמולה

ועל ראיונות שקיים עם תועמלני המלחמה.¹⁵ בספרו, ניסה לסוול לשלב את התעמולה של מלחמת העולם הראשונה עם תאוריה מדינית.

מטרתו של לסוול הייתה פיתוח תאוריה אסטרטגית לתעמולה.¹⁶ הבעיות שאיתן ניסה לסוול להתמודד בספרו היו כיצד ניתן לגייס שנאה כנגד האויב, כיצד ניתן להוריד את מורל האויב, וכיצד ניתן לחזק את יחסי החברות עם מדינות בנות ברית. ספרו של לסוול לא עסק בהיסטוריה של תעמולה, אלא בטכניקה. מטרת הספר הייתה יצירת מתכון אמפירי לתעמולה בין-לאומית. לסוול טען כי התעמולה היא "ניהול גישת הקולקטיב באמצעות מניפולציות בסמלים משמעותיים".¹⁷ שיאו של הספר מתבטא בהצגת ארבעת עקרונות התעמולה: גיוס שנאה כנגד האויב, שמירת קשרי ידידות עם מדינות ברית, שמירת סטטוס קוו עם מדינות ניטרליות ודמורליזציה של האויב.¹⁸

לסוול הילל בספרו את התעמולה ואת כוחה. הוא טען כי תעמולה היא השתקפות העוצמה, ההיגיון והעקשנות של העולם המודרני. לטענתו, כדי לייצר תעמולה יעילה יש לגלות את המרכיבים הסודיים של הפעילות החברתית. לכן לימודי תעמולה קשורים בצורה הדוקה ללימודי החברה.

מלחמת העולם הראשונה הציגה שימוש במגוון רחב של טכניקות תעמולה. להלן מוצגות טכניקות תעמולה האופייניות למלחמת העולם הראשונה: **תעמולת זוועות.** טכניקה זו יצרה דמוניזציה של האויב, והיו לה כמה מטרות:

1. היא העלתה את המוטיווציה בקרב הקהל בבית להילחם מול האויב, מכיוון שהוא הוצג כלא אנושי.
2. היא עודדה את החיילים ללחום בחירוף נפש, מכיוון שנפילה בשבי הייתה עשויה להפגיש אותם אל מול הזוועות המאפיינות את האויב.
3. תפיסת האויב כבלתי אנושי הביאה להגברת התמיכה מצד המדינות הניטרליות במטרות של יוזם התעמולה.
4. טכניקה זו, שכללה דיווחים על אכזריות האויב, עוררה התרגשות בקרב הקוראים.

תעמולת הזוועה היא הטכניקה המזוהה ביותר עם מלחמת העולם הראשונה, ובעיקר ידועה פעילות בעלות הברית בתחום זה כנגד גרמניה. הגרמנים תוארו וצוירו כמפלצות אכזריות: צולבי חיילים, מחללי כבוד נשים, רוצחי תינוקות והורסי כנסיות.

במלחמת העולם הראשונה נשברו שיאי תעמולת הזוועה בצורה חסרת תקדים. הצדדים הלוחמים האשימו איש את רעהו בשימוש בגוויות לצורכי מלחמה. הבריטים פרסמו ידיעה שעל-פיה כי "הגרמנים מבשלים גופות ליצירת מרק".¹⁹ מנגד,

כרזה אמריקנית המציגה את הגרמני כמפלצת | תעמולת הזוועה יצרה דמוניזציה של האויב, והיו לה כמה מטרות

תפקוד החייל בחזית: אזכור סבלן של המשפחות שנותרו בעורף פגע קשות במוטיווציה של הלוחמים. הגרמנים פרסמו מכתבים פיקטיביים עבור החיילים האיטלקיים בשם משפחותיהם המבקשות מהם להניח את נשקם ולחזור הביתה.

תעמולת הארה. תעמולה זו שופכת אור על מטרות יוצר התעמולה, על יכולותיו, על עוצמתו ועל יחסו לשבויים. טכניקה זו מאפשרת ליוזם התעמולה להציג את כוחו ולהסתמך על נתונים כגון פוטנציאל הייצור, כוח האש, כמויות אמצעי הלחימה ומספר הלוחמים. הצגת יכולות אלה תורמת לפגיעה במורל האויב.

הצרפתים פיזרו כרוזים לגרמנים שבהם תיארו את חגיגותיהם בחג המולד של 1915. כאשר הצטרפה ארצות הברית למלחמת העולם הראשונה, היא השתמשה בתעמולה שהציגה את כוחה האדיר. האמריקנים הטילו על הגרמנים כרוזים שהציגו את מספר החיילים האמריקנים (1,900,000) המוצבים באירופה. האמריקנים נהגו לפגוע ברוחם של הגרמנים באמצעות תיאורי השפעה והפינוקים של החייל האמריקני, זאת אל מול מצבו העגום של החייל הגרמני.

תעמולה פטריוטית. תעמולה זו פונה אל הקהל בבית. מטרתה להעלות את המורל ולרתום את העם למאמץ המלחמתי. תעמולה פטריוטית היא התשובה של התועמלן לטכניקות התעמולה שהופנו כלפיו: תעמולת ייאוש, תעמולת הארה וכדומה.

תועמלני מלחמת העולם הראשונה השכילו להשתמש בעורף כדי להשפיע בצורה מהותית על תפקוד החייל בחזית: אזכור סבלן של המשפחות שנותרו בעורף פגע קשות במוטיווציה של הלוחמים

הקרב של החברה המותקפת בכך שהציגה את המלחמה כטבח נפשע הנובע מרגשות לוחמניים מיותרים של צמרת השלטון.

תעמולת ייאוש. טכניקת תעמולה המנסה לערער את הביטחון העצמי של הלוחמים ולנטוע בהם תחושת חוסר אונים ותבוסתנות. למעשה מדובר באחד הכלים החשובים של עולם התעמולה. מטרתה של טכניקה זו היא ביסוס התפיסה כי מטרותיו של האויב היא חסרת סיכוי. ההנחה היא כי חייל נלחם בצורה טובה כל עוד הוא מאמין ביכולתו לנצח. כאשר אמונתו בניצחון קטנה, המוטיווציה שלו להילחם פוחתת. במלחמה הטוטלית הייתה חשיבות רבה לדמורליזציה של החברה האזרחית - פגיעה במורל של עובדי התעשייה פוגעת בסופו של דבר ביכולתו של החייל להילחם.

תועמלני מלחמת העולם הראשונה השכילו להשתמש בעורף כדי להשפיע בצורה מהותית על

טענו הגרמנים כי בריטניה וארצות הברית הקימו מפעל לעיבוד גופות לצורכי מסחר. הפיכתה של ארצות הברית לזירת התגוששות תעמולתית בין בריטניה לגרמניה הפכה את התעמולה לנושא מאוס בארצות הברית, וייתכן שהייתה לכך השפעה על חוסר רצונה להאמין לתיאורי הזוועה אודות מצבם של היהודים בתקופת השואה.

תעמולת הזוועה היא חלק מרכזי בהצדקת המלחמה והטלת האשמה על הצד השני. מטרותיו של התועמלן היא להציג את היריב כחסר צלם אנוש, שפל וחסר מוסר. במלחמה הטוטלית יש הכרח להסביר לאוכלוסייה על מה היא נלחמת. על התועמלן להציג לקהל היעד כי מטרת המאמץ היא ראויה ומוצדקת, ובשל כך עליו להציג את האויב כהתגלמות הרוע. הגרמנים נכשלו בהבנת ממדי תעמולת הזוועה שנוהלה כנגדם במלחמה. הבריטים תפסו את הפלישה הגרמנית לבלגיה כפשע חמור, והם לא היו יכולים לשכוח את התנהגותם הדורסנית וחסרת המוסר של הגרמנים.²⁰ הבריטים טענו כי מי שמסוגל לפעול בניגוד לחושים, מסוגל לבצע כל מעשה שאינו מוסרי. תעמולת הזוועה הבריטית כנגד הגרמנים הייתה בעלת השפעה רבה בקרב על ארצות הברית הניטרלית.

תעמולת סתירה. תעמולה זו יוצאת כנגד נרטיבים בתעמולת האויב. מטרת יוזם התעמולה היא להציג את חוסר האמת בדבריו של היריב. מקובל להציג את הכרזותיו של היריב בנוגע להישגיו הצבאיים, לכיבושיו ולניצחונותיו, ואז לסתור אותם תוך הצגת ה"אמת". במלחמת העולם הראשונה היו מקרים רבים שבהם נעשה שימוש בעיתונים לצורך תעמולת סתירה. עיתון גרמני שנכתב בצרפתית, והופץ בגרמניה לציבור דוברי צרפתית, הציג תעמולה גרמנית אנטי צרפתית.

הגרמנים הכחישו את מעשי הזוועה שיוחסו להם בתעמולה הצרפתית, והציגו את תעמולת הזוועה כאוסף לא מייצג של מקרים יחידים שהיו יכולים להתרחש בכל צבא. כמו כן השתמשו הגרמנים בטקטיקה של תגובת נגד²¹ כדי להסביר את התנהגותם הרצחנית. בצורה זו הם תירצו למשל את השימוש הרב בלוחמת צוללות כנגד אוניות, שהייתה מענה למצור ימי בריטי לא חוקי.

תעמולת הסטה. הייתה זו טכניקה נוספת ששימשה את הגרמנים. מטרת תעמולה זו הייתה להסיט את שנאתו של היריב מאויבו הנוכחי לעבר אויב חדש. **תעמולה אנטי פטריוטית.** השימוש בתעמולה זו נעשה בשלב המתאים במלחמה, כשהמדינות הלוחמות התקרבו למצב של התשת הכוחות. הגרמנים השתמשו בטקטיקה זו כניסיון לפגוע ברגש הפטריוטי הצרפתי. התעמולה הגרמנית טענה שגישה פטריוטית הקוראת ליציאה למלחמה היא מוטעית ביסודה. טכניקת תעמולה זו פגעה ברוח

חדשות על ראשי אויביהם. אחת מהצלחותיהם הכבירות של הגרמנים בתחום תעמולת החדשות היה פרסום שמם של השבויים הצרפתים בעיתון גרמני. דאגתם של הצרפתים לגורל קרוביהם אפשרה לגרמנים להחדיר בצורה זו את המסרים של תעמולת החדשות.²⁷

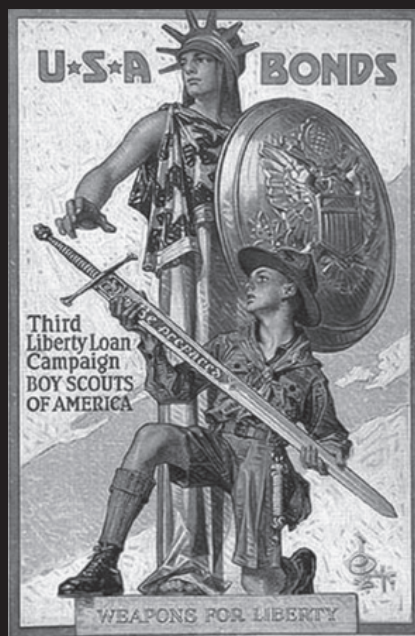
הקרב על הקהל הניטרלי

אחת המערכות החשובות שנהלו במלחמת העולם הראשונה התנהלה בזירה מול הקהל הניטרלי. התעמולה הבריטית שיועדה לקהל האמריקני נוהלה בצורה חשאית חסרת תקדים. בין השנים 1914-1917 נוהל משרד תעמולה מיוחד בפקוחו של משרד החוץ הבריטי. המשרד היה סודי במידה כזו שרוב חברי הפרלמנט הבריטי כלל לא ידעו על קיומו. הבריטים שלחו לארצות הברית כרוזים, קריקטורות וחדשות שהיו מוצרי תעמולה לכל דבר. חששם של הבריטים היה כי האמריקנים יבינו שהחומרים שהם מקבלים מבריטניה הם בעצם מוצרי תעמולה. מסע התעמולה התנהל בצורה שקטה שלא הכתה גלים. מטרת הבריטים הייתה להשפיע על מקבלי ההחלטות, על אישי מפתח - בממשל, בעולם העסקים, במערכת החינוך ובעולם התקשורת. ההנחה הייתה שעדיף להשפיע על אלה היכולים להשפיע, מאשר לפנות בצורה ישירה אל ההמונים.

ב-15 באוגוסט 1914 ניתקו הבריטים את כבל התקשורת התת-ימי שקישר את גרמניה לארצות הברית.²⁸ כתוצאה מפעולה זו אולצו הגרמנים להעביר הודעות באמצעות גלי רדיו בלתי מאובטחים או להשתמש בכבלים שהיו בבעלות מדינות אחרות. הייתה זו פעולת ההתקפה הראשונה של בריטניה במלחמה, והגרמנים לא היו יכולים לשער את תוצאותיה.²⁹ שליטתם של הבריטים בכבל המקשר את אירופה לאמריקה אפשרה להם לשלוט בחדשות שהגיעו לארצות הברית, חדשות שתפקדו כתעמולת חדשות.

הבריטים ניצלו "טעויות מבצעיות" של הגרמנים למטרתם. למשל: הטבעת הספינה לוסטיניה. הספינה הבריטית לוסטיניה הוטבעה בידי צוללת גרמנית סמוך לחופי אירלנד בחורף 1915, לקראת סיום הפלגתה מניו יורק. בטביעת הספינה נספו 1198 נוסעים, מתוכם 128 אמריקנים. הטבעתה של לוסטיניה עוררה זעם אדיר בבריטניה ובארצות הברית. למרות הטבעת הספינה שמרו האמריקנים על ניטרליות, מכיוון שהגרמנים הבטיחו כי מעתה יעלו הצוללות הגרמניות לפני תקיפה, כדי להבטיח כי לא יפגעו מטרות אזרחיות.

הבריטים השכילו לרתום את סערות הרגשות שגרמה ההטבעה בקרב הקהל האמריקני כהזדמנות לשיפור עמדות. הבריטים הציגו את הטבעת הספינה כשלב נוסף באכזריות הגרמנים ותיארו אותם כ"ברברים צמאי הדם". התעמולה בבריטניה הדגישה את

תעמולה פטריוטית אמריקנית - עידוד קניית אגרות חוב מלחמתיות וחיסכון במזון
| מטרת התעמולה הייתה להעלות את המורל ולרתום את העם למאמץ המלחמתי

להתמודד עם הבושה שבכישלון, התועמלן יכול להציג את פתיחת המלחמה מצד היריב כמתקפת פתע שלא ציפו לה. אם המדינה שהתועמלן מייצג ניצחה, אין צורך להשתמש במרכיב זה.²⁵

חלק נוסף מהתעמולה הפטריוטית קשור לנושא של תעמולת גיוס. במלחמת העולם הראשונה הוצג הגיוס בבריטניה כהכרח מכיוון ש"אשמת המלחמה" הוטלה כולה על כתפי גרמניה.²⁶ היה זה קל לבריטים להציג את גרמניה כמי שעברה על החוק הבין-לאומי כאשר פלשה לבלגיה וצרפת. תועמלני בריטניה הציגו את החברה הגרמנית כמיליטריסטית והדגישו בפני הבריטים את חשיבות הניצחון ואת הסכנה הכרוכה בתבוסה לגרמניה.

תעמולת חדשות. תעמולה זו מנצלת את המצב המיוחד שנוצר בתחום התקשורת בזמן מלחמה. בשעת חירום מתעוררים בחברה רגשות עזים כתוצאה מתחושת חוסר הביטחון. כדי להתמודד עם תחושה זו הציבור מנסה להשיג את מירב המידע, אולם דווקא במצב מלחמה יש בדרך כלל צנזורה ופיקוח על פרסום מידע. הרגשת מחסור, בכל תחום, היא הזדמנות עבור התועמלן, ועל אחת כמה וכמה מחסור במידע. בשעת מלחמה תועמלני מדינות האויב מציגים מידע אשר נמנע מקהל היעד.

במלחמת העולם הראשונה ניסו הצדדים הלוחמים להחדיר ידיעות אל מעבר לקווי האויב באמצעות הפצת ידיעות בעיתונות ניטרלית. הצרפתים הפיצו עיתונים מיוחדים עבור הגרמנים, וזייפו והפיצו עיתונים גרמניים מוכרים; הבריטים הטילו כרוזי

מטרת תעמולה זו היא להדגיש את האחדות הקיימת בעם ואת האמונה בצדקת המלחמה ולהטיל את אשמת המלחמה על היריב. טכניקת תעמולה זו מציגה את הערכים הנעלים המקובלים בחברה ומצדיקה בשמם את ההקרבה של החברה לטובת המאמץ המלחמתי.

אחת הבעיות הראשונות שעמן התועמלן נאלץ להתמודד היא הצדקת המלחמה. מכיוון שיש רתיעה פסיכולוגית מפני מלחמה, כל מלחמה צריכה להיות מוצגת כצעד של הגנה כנגד יריב רצחני חסר פשרות. תפקידו של התועמלן הוא ליצור שנהא כלפי היריב, ועליו לשכנע שהסיבה למלחמה קשורה באופן בלעדי להתנהגותו הרצחנית של היריב.²² לאחר ששוכנע באשמת היריב התועמלן חייב לעסוק בחיזוק השורות בתוך ארצו. הדרך המידית לחיזוק השורות היא פנייה להיסטוריה הקולקטיבית של העם. בפנייה להיסטוריה יש ערך רגשי גבוה. השימוש בסמלים היסטוריים פונה ל"נקודות רגישות" בעם. מעבר להוכחה חד-משמעית של אשמת היריב ביציאה למלחמה, על התועמלן לצייר את האויב כישות שטנית, כשחצן, כנבזה וכשקרן. עליו להציגו כאכזר ללא תקנה ובעיקר כמי שמנהל תעמולה שקרית.²³

רוח הקרב של החברה ניזונה מהאמונה שניתן לנצח את האויב, מאשליית הניצחון. יש לטפח את אשליית הניצחון מכיוון שיש קשר הדוק בין החזק לבין הטוב.²⁴ מרכיב מתקפת הפתע שימושי מאוד כשהתועמלן צריך לתרץ הפסד. כאשר עליו

The Great War, London, 1969; Dan Todman, *The Great War Myth and Memory*, London and New York, 2005; Michael S. Nieberg, *Fighting the Great War: a Global History*, Mass, Cambridge, 2006; Geoffrey Jukes, *The First World War*, Oxford, 2003; Eliot Michael Howard, *The First World War*, Oxford, 2002

6. אילן רחמימוב, "המפץ הגדול של הלאומיות: מלחמת העולם הראשונה", **זמנים** 88 (2004), עמ' 82

7. Philip M. Taylor, *Munitions of the Mind*, Manchester, 1995, p. 176

8. על ה"מלחמה הטוטלית" במלחמת העולם הראשונה ראו:

Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total war and Everyday Life in World War I*, Cambridge, 2004

9. על הפלישה לצרפת ובלגיה ראו: פרו (ראה הערה 5, עמ' 34-36)

10. Harold D. Lasswell, *Politics Who Gets What. When, How*, New York, 1936, p. 41

11. בראשית 1917 גילתה ארצות הברית יחס עויין כלפי ליה, בעקבות חרם שהטילו הלים על חברות אמריקניות ששחרו עם גרמניה. עוד ראו: מרק פרו (לעיל הערה 5), עמ' 125

12. רוטר (לעיל הערה 1), עמ' 38

13. טילור (לעיל הערה 7), עמ' 188-187

14. שם, עמ' 189

15. לסוול (לעיל הערה 1)

16. שם, עמ' 13

17. Harold D. Lasswell, "The Theory of Political Propaganda", *American Political Science Review* 21 (1927), p. 627

18. לסוול (לעיל הערה 1), עמ' 195

19. טילור (לעיל הערה 7), עמ' 180

20. בעיקר בשל אי קיומו של חוזה "אי התקיפה" בין גרמניה לבלגיה

21. שם, עמ' 168

22. לסוול (לעיל הערה 1), עמ' 47

23. שם, עמ' 77

24. שם, עמ' 102

25. שם, עמ' 104

26. שם, עמ' 77

27. שם, עמ' 184-177

28. רוטר (לעיל הערה 12)

29. טוכמן ברברה, **מברק צימרמן**, אור יהודה, 2003, עמ' 23

30. טילור (לעיל הערה 7), עמ' 179

31. שם, עמ' 191

שיטות התעמולה שבאמצעותן גרמה בריטניה לארצות הברית להצטרף למערכה. תובנה זו חיזקה את הכוחות הבדלניים בארצות הברית שקראו להתנתק מתחלואי העולם הישן ולהישמר מכוחה של התעמולה.

עם החלתו של השלום החליטו הבריטים לבטל את משרדי התעמולה שפעלו במהלך מלחמת העולם הראשונה. הייתה זו החלטה קשה. משרדי התעמולה הבריטיים התגלו כחיוניים לגיוס האמריקנים למערכה ולהתשתת כוחם של הגרמנים. עם זאת, נתפסו משרדים אלה כחסרי חשיבות בעת שלום. עם סיום המלחמה, היה נראה כאילו אין עוד צורך בשימוש בתעמולה. בנוסף, החלו להישמע קולות בגנות השימוש בתעמולה. הטענה הייתה כי "השחתת מוחו של האדם" גרועה מפגיעה פיזית. הקולות יצאו בעיקר נגד השימוש שעשתה בריטניה בתעמולות הזוועה במלחמת העולם הראשונה. הבריטים היו אלה שהוכיחו לעולם את יכולותיה האדירות של תעמולה בשעת מלחמה, ואלה שזנחו את התעמולה בזמן שלום. מנגד, המשיכו הגרמנים ופיתחו שיטות תעמולה שהתבססו על לקחי מלחמת העולם הראשונה.

הערות

1. על תעמולה במלחמת העולם הראשונה ראו:

Harold Dwight Lasswell, *Propaganda Technique in World War I*, Mass, Cambridge, 1927; Peter Buitenhuis, *The Great War of Words: British, American and Canadian Propaganda and Fiction 1914-1933*, Vancouver, 1988; Nicholas Reeves, *Official British Film Propaganda During the First World War*, London, 1986; Michael Sanders, *British Propaganda During the First World War, 1914-1918*, London, 1982; Cate Haste, *Keep the Home Fires Burning: Propaganda in the First World War*, London, 1977; Charles Roetter, *The Art of Psychological Warfare 1914-1945*, New York, 1974

2. Sun Tzu, *The Art of War*, New York, 2001, p. 11

3. הרומים ניצלו את אירוע כיבוש מצדה, כפי שתיעד זאת יוספוס פלביוס, לשם האדרת ההרתעה הרומית. את כתביו של פלביוס הפיצו הרומים בקרב קהלי היעד בעולם העתיק. ראו גם: נ' אדוארד לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית מן המאה הראשונה עד המאה השלישית לספירה**, תל-אביב, מערכות, 1982, עמ' 19-17

4. על השפעת המצאת הדפוס על המהפכה הפרוטסטנטית ראו: מירי אליאב-פלדון, **מהפכת הדפוס**, ירושלים, 2000, עמ' 73-85

5. ספרות בנושא מלחמת העולם הראשונה קיימת בשפע. בין המחקרים ניתן למצוא: Marc Ferro,

הפגיעה בחסרי הישע הרבים, הנשים והילדים, ששהו על הספינה בעת שקיעתה. צוללות הקרב הגרמניות הוצגו כזרועה הארוכה והאכזרית של גרמניה. למעשה, מחקר ארכיאולוגי משנות ה-80 של המאה ה-20 הוכיח כי הספינה נשאה תחמושת אמריקנית עבור בריטניה, ולכן תעמולת הבריטים לא ייצגה את התמונה השלמה. הגרמנים טענו להגנתם כי הייתה זו פעולת מלחמה לגיטימית מכיוון שהספינה נשאה נשק. הקמפיין הבריטי כנגד הטבעת הספינה חיזק את הסמל "הוונים" (ברברים) בקרב הקהל האמריקני.

אך כאן לא תמו הדברים. את חוסר הבנתם של הגרמנים בתחום מלחמת התקשורת ניצלו ביעילות הבריטים. הגרמנים הוסיפו שמן למדורת התעמולה הבריטית כאשר הפיצו מדליית ברונזה שפיארה את הטבעת לוסטיניה. הבריטים העבירו תצלום של המדליה לארצות הברית, והוא פורסם בעיתון "ניו יורק טריביון". פרסום המדליה בארצות הברית גרר רגשות אנטי גרמניים מובהקים. הבריטים ניצלו את המצב, והוסיפו וחילקו כרוזים שבהם הופיע העתק המדליה בארצות הברית. קמפיין זה היה אחד המשמעותיים ביותר במלחמת התעמולה הבריטית.³⁰

השלכות מלחמת התעמולה

למלחמת התעמולה שהתנהלה במלחמת העולם הראשונה היו השלכות מרחיקות לכת על תפיסת התעמולה בגרמניה שהתגבשה לאחר המלחמה. גורמים בגרמניה טענו כי גרמניה לא הפסידה מבחינה צבאית משום שלא הייתה פלישה לשטחה. גופים שונים במדינה טענו כי גרמניה הוכנעה בזכות בגידה פנימית: פעילות התעמולה גרמה לנפילת המורל בעורף, וכך צבאות גרמניה "נדקרו בגבם" בשל בגידת היהודים והבולשביקים. תאוריה זו שימשה את הכוחות הימניים בגרמניה והייתה כר פורה לצמיחת היטלר וחסידי עד לעלייתם לשלטון ב-1933.

לבריטים, שהציגו ביצועים מוצלחים בתחום התעמולה, היו משרדים שונים שעסקו במבצעי תעמולה שונים. התעמולה הבריטית התבססה על התמקצעות ועל טיפול שונה בקהלי יעד שונים. משרדי התעמולה הגרמניים במלחמת העולם הראשונה סבלו בעיקר מחוסר ארגון וסדר. הגרמנים הבינו מאוחר מדי שעליהם לפתח את נושא התעמולה כמו נושאים צבאיים אחרים.³¹

בשנת 1919 נערכו מחקרים מקיפים בארצות הברית שעסקו בסיבות הצטרפות למלחמה לצד לבריטניה. במהלך החקירות גילו האמריקנים את מידת ההשפעה של התעמולה הבריטית על ארצות הברית בין השנים 1914-1917. האמריקנים התודעו לכוחה האדיר של התעמולה, והבינו את